

O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish korxonalarining milliy iqtisodiyotda tutgan o'rni va ularni soliq-moliya tizimi orqali qo'llab-quvvatlashning yo'nalishlari tahlili

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti (PhD)

Pardayev Jamshid Muzaffarovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda xizmat ko'rsatish korxonalarini soliqqa tortishning ilmiy-nazariy masalalari, alohida yondashuvlar asosida xizmatlar sohasini rivojlantirish, tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy resurslar va infratuzilma bilan ta'minlash hamda ularga qulay soliq rejimini joriy etish" bugungi kundagi dolzarb masalalar sifatida belgilab olinganki, bu esa xizmat ko'rsatish korxonalariga qulay soliq rejimlarini qo'llash va uning natijadorligiga erishishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: soliq tushumlari, tahlil-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg'or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish: O'zbekistonda oxirgi besh yil davomida xizmatlar sohasini rivojlantirish orqali aholining hududiy va ijtimoiy, yangi iqtisodiy hududlarni o'zlashtirishni, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni va moddiy ne'matlarni iste'mol qilishni ta'minlashga harakat qilinmoqda, 2023-yilning yanvar-dekabr oylarida aholi jon boshiga ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 13 mln so'mga yetib, bu 2022-yilga nisbatan o'sish sur'ati 120 % ni tashkil etgan. Shu bilan birgalikda xizmatlar sohasida faoliyat ko'rsatuvchi korxonalarni moliya-kredit mexanizmlari dastaklari asosida qo'llab-quvvatlanib kelinmoqda, ayniqsa, ularga alohida rag'batlantiruvchi soliq rejimlarining qo'llanilishi ularning faoliyatiga ijobiy ta'sir etib bormoqda. "Hududlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, alohida yondashuvlar asosida xizmatlar sohasini rivojlantirish, tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy resurslar va infratuzilma bilan ta'minlash hamda ularga qulay soliq

rejimini joriy etish” bugungi kundagi dolzarb masalalar sifatida belgilab olinganki, bu esa xizmat ko‘rsatish korxonalariga qulay soliq rejimlarini qo‘llash va uning natijadorligiga erishishga yo‘naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishni taqozo etadi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalarini soliqqa tortish amaliyotini tahlil qilishga bag‘ishlanadigan mazkur bobda fikrimizcha, ushbu korxonalarining milliy iqtisodiyotda tutgan o‘rni, ular tomonidan soliq bazasiga asos bo‘ladigan xizmatlar qiymati hamda unga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish lozim deb hisoblaymiz. Shundan kelib chiqqan holda bu turdagi korxonalarining milliy iqtisodiyotda tutgan o‘rni qisqacha tahlil qilamiz.

Yuqorida keltirib o‘tganimizdek, respublikamizda 2023-yilning 1-yanvar holatiga xizmat ko‘rsatayotgan korxonalar va tashkilotlar umumiy ulushida (325 809 ta) 82,9 % ni kichik tadbirkorlik subyektlari tashkil etgan bo‘lib, bunda ularning umumiy soni 523 556 tani tashkil etgan. Xizmat ko‘rsatish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi yirik tashkilotlarning soni 66 978 tani tashkil etadiki, bu umumiy korxonalaridagi ulushi 17,1 %ni tashkil etgan. Bular miqdor ko‘rsatkichlar bo‘lib, ularni sonining oshishi, agar soliq imtiyozlarini e’tiborga olinmasa, soliq tushumlariga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir etadi. Shu bilan birgalikda ta’kidlash lozimki, xizmat ko‘rsatish korxonalarini soliqqa tortishda ular tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlarning qiymati muhim sanaladi. Agar, shu tamoyildan kelib chiqadigan bo‘lsak, tahlillarga e’tibor beradigan bo‘lsak, birgina 2022-yilda yanvar-dekabr oylarida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 173157,7 mlrd. so‘mlik xizmatlar ko‘rsatilgan holda bu umumiy ko‘rsatilgan bozor xizmatlarida 48,4 % ni tashkil etgan.

Tahlillarni davom ettiradigan bo‘lsak, 2022-yilda jami 357,6 trln. so‘mlik bozor xizmatlari ko‘rsatilgan bo‘lib, 2018-yilga nisbatan bu 206,7 trln. so‘mga oshgan. O‘z navbatida 2022-yilning yanvar-dekabriga qadar bo‘lgan davrda ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmining o‘sish sur’ati 175,9 % ga yetgan. Bunda asosiy omil sifatida moliyaviy xizmatlar (59,1 trln. so‘mga), aloqa va axborotlashtirish xizmatlari (12,6 trln. so‘mga), ta’lim xizmatlari (10,0 trln.

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

soʻmga) kabi xizmatlar hajmining oʻsganligini koʻrsatish mumkin. Bu esa mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida xizmatlar sohasida sezilarli oʻzgarishlar kuzatilayotganligi va bu boradagi davlatning iqtisodiy islohotlarining samarasidan dalolat beradi.

Keltirilgan 1-jadval maʼlumotlaridan koʻrish mumkinki, mamlakatimizda 2018-2022-yillarda barcha turdagi xizmat turlari boʻyicha koʻrsatilgan xizmatlar qiymati oshib borgan. Bunda albatta, inflyatsiyaning taʼsiri ham boʻlgan boʻlsa-da, biroq xizmatlarning sof oʻsishi ham oshib borganki, bu holat ushbu korxonalar tomonidan toʻlanadigan soliq tushumlariga ham taʼsir qilgan (bu boʻyicha keyingi bandlarda tahlilini keltiramiz). Oxirgi tahlil yili boʻlgan – 2022-yilning davriga qaraydigan boʻlsak, ushbu yilda iqtisodiy faoliyat turlari boʻyicha koʻrsatilgan bozor xizmatlari tarkibida taʼlim sohasidagi xizmatlar – 4,3 %, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari – 6,4 %, moliyaviy xizmatlar – 22,5 %, transport xizmatlari – 22,7 %, savdo xizmatlari – 24,8 % ni tashkil etgan boʻlib, eng koʻp ulush savdo, transport va moliyaviy xizmatlarga toʻgʻri kelmoqdaki, (bu avvalgi yil – 2021-yilda xizmatlarning umumiy hajmida savdo xizmatlari 25,5 %, transport xizmatlari – 23,6 %, moliyaviy xizmatlar – 21,0 %, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari 6,2 %, taʼlim xizmatlari – 4,3 % ni tashkil etgan) biz shulardan kelib chiqqan holda soliq tushumlarida ham koʻproq ulushni egallaganligi uchun tahlillarimizni ushbu korxonalarga eʼtibor qaratish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

1-jadval.

Oʻzbekistonda iqtisodiy faoliyat turlari boʻyicha koʻrsatilgan bozor xizmatlari tahlili¹

	Xizmat turlarining nomi	Xizmatlar hajmi, mlrd. soʻmda				
		2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
1.	Xizmatlar – jami	150 900	193 700	220 000	284 388	357 554

¹ Statistika Davlat agentligi maʼlumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan.

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

2.	aloqa va axborotlashtirish xizmatlari	10300	10900	13900	17 755	22 917
3.	moliyaviy xizmatlar	21300	34000	45800	59 733	80 431
4.	transport xizmatlari	44200	54500	53700	67 202	81 006
5.	shu jumladan: avtotransport xizmatlari	21800	25500	28500	36 253	41 318
6.	yashash va ovqatlanish xizmatlari	4700	5900	5400	8 375	11 322
7.	savdo xizmatlari	39700	48700	57600	72 483	88 847
8.	ko'chmas mulk bilan bog'liq xizmatlar	4900	5900	6000	8 081	9 674
9.	ta'lim sohasidagi xizmatlar	5400	7200	8500	12 102	15 395
10.	sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar	2200	3100	3400	5 105	6 384
11.	ijara xizmatlari	3300	3700	4100	5 351	6 444
12.	kompyuterlar va maishiy tovarlarni ta'mirlash bo'yicha xizmatlar	2600	3200	3300	4 680	5 842
13.	shaxsiy xizmatlar	3600	4200	5400	6 799	8 713
14.	me'morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar	3000	4500	4900	6 306	7 338
15.	boshqa xizmatlar	5700	7900	8000	10 410	13 235

Yana shuni ham ta'kidlash lozimki, respublikamizda aholi soni xizmatlar sohasining o'rtacha jon boshini rivojlanish ko'rsatkichiga muhim ta'sir ko'rsatadi va bu holat hududlarda soliq tushumlarining miqdoriga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Jumladan, aholi soni nisbatan kam bo'lgan Navoiy va Buxoro viloyatlarida aholi jon boshiga ko'rsatkichlar aholi zich joylashgan viloyatlar hisoblangan-Namangan va Andijon viloyatlariga qaraganda anchayin yaxshi ko'rsatkichlarga ega. Chunki, sanoati rivojlangan O'zbekiston hududlari bo'lgan Navoiy va Toshkent viloyatlari hamda Toshkent shahrida xizmatlar sohasining aholi jon boshiga o'rtacha ko'rsatkichlari Xorazm, Namangan va Surxondaryo viloyatlariga nisbatan yuqoridir. Hududlarda kichik tadbirkorlik qanchalik rivojlangan bo'lsa, birinchidan, xizmatlar hajmining oshishiga olib kelsa, boshqa tomondan aholi bandligini ta'minlashga xizmat qilsa, pirovardida soliq tushumlarining oshishini ham ta'minlaydi.

Chunki, xizmatlar sohasida kichik tadbirkorlik sektori iqtisodiyotning barqaror o'sishiga, yangi ish o'rinlarini yaratishga, daromadlarni oshirishga va aholi farovonligini ta'minlashga yordam beradi. Albatta, hududlarning sotsial-iqtisodiy rivojlanishi ularda xizmat turlarining darajasining darajasini ham belgilab berishga xizmat qiladi. Ba'zi hududlarda xizmat turining qaysidir turi rivojlangan bo'lsa, boshqalarida esa boshqa turlari nisbatan kuchliroq rivojlangan bo'ladi. Masalan, Toshkent, Buxoro, Samarqand, Xiva shaharlarida yashash xizmatlarini ko'rsatish xizmat turlari anchayin rivojlangan va bu o'z navbatida soliq tushumlarida ham o'z aksini topadi.

Tahlil qilinayotgan oxirgi yili 2022-yil misolida tahlil qiladigan bo'lsak, respublikamizda chakana savdo tovar aylanmasi 319 288,2 mlrd. so'mni tashkil etgan, bu esa 2021-yilga nisbatan 112,3 % ga oshganligini ko'rsatadi. Agar, buni yirik va kichik maqomdagi korxonalar kesimida qaraydigan bo'lsak, 2022-yilda yirik savdo korxonalarining tovar aylanmasi 65 714,8 mlrd. so'mni, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining tovar aylanmasi 253 573,4 mlrd. so'mni, shundan uyushmagan savdo tovar aylanmasi 25 970,2 mlrd. so'mni tashkil etgan,

o'sish nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, mos holda 130,7 %, 108,4 %, 112,1 %ga o'sgan.

Shuningdek, 2022-yilda chakana savdo tovar aylanmasi tarkibida yirik korxonalar ulushi 20,6 %, kichik biznes korxonalari 79,4 % va uyushmagan savdo aylanmasi 8,1 % ni tashkil qildi. Chakana savdo aylanmasi, shu jumladan umumiy ovqatlanish korxonalari aylanmasini qo'shgan holda aholi jon boshiga 10,0% ga oshdi va 8 956,7 ming so'mni tashkil etdi. Bizga ma'lumki, chakana savdo aylanmasi bu – aholiga shaxsiy, oilaviy, maishiy va tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan shu kabi foydalanish uchun sotilgan tovarlarning qiymatini o'zida aks ettirib, mazmunan olib qaraganda iste'mol indeksining oshishiga, iqtisodiy oqibatda esa soliq tushumlarining oshishiga ham ta'sir qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, respublikada faoliyat ko'rsatayotgan har uchinchi korxonada savdo sohasida faoliyat yuritadi, ularning 99,6 foizi yoki 182,2 mingtasi kichik biznes subyektlariga to'g'ri keladi. Savdo sohasining yo'nalishlar bo'yicha taqsimoti quyidagicha: avtomobil va mototsikllar savdosidan tashqari chakana savdo yo'nalishi 62,4 foiz ulushni tashkil etgan bo'lib, 2022-yilning mos davri bilan solishtirilganda o'sish sur'ati 113,5 foizni; avtomobil va mototsikllar savdosidan tashqari ulgurji savdo yo'nalishida 28,9 foiz ulushni tashkil etib, o'sish sur'ati 121,3 foizni, avtomobil va mototsikllarning ulgurji va chakana savdosi va ularni ta'mirlash yo'nalishida 8,7 foiz ulushni tashkil etib, o'sish sur'ati 122,5 foizni tashkil etdi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, xizmat ko'rsatish korxonalaridan soliq tushumlari tarkibida umumiy ovqatlanish korxonalari ham yetarli ulushni egallaydi. Agar, 2023-yil 1-yanvar holati doirasidagi tahlillarga asoslanadigan bo'lsak, umumiy ovqatlanish sohasida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni 33 111 tani, bu 2022-yil 1-yanvar holatiga nisbatan 3 150 taga oshib va o'sish sur'ati 110,5 % ni tashkil etganligini ko'rish mumkin. 2022-yilda oylarida chakana savdo tovar aylanmasi tarkibida ovqatlanish tashkilotlarining savdo aylanmasi 3,5 % ni tashkil etib, 11 146,5 mlrd. so'mni tashkil qilgan va 2021-yilning mos davriga

nisbatan 19,8 % ga oshdi. Bunda jami savdo aylanmasining 75,8 % ulushi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari hissasiga to'g'ri kelgan.

Statistik baholash jihatdan qaraganda ulgurji tovar aylanmasi – qayta sotish maqsadida sotib olingan va tadbirkorlik faoliyatida foydalanish yoki o'z foydalanishi (qayta ishlash) uchun uchinchi tomon tashkilotlari va yakka tartibdagi tadbirkorlarga o'zgartirilmagan holda jo'natilgan tovarlarning qiymati, ushbu tovarlar uchun haq to'langanligidan yoki to'lanmaganligidan qat'i nazar hisobga olinadi. Tahlillarning ko'rsatishicha, so'nggi yillarda ulgurji savdoda davlat sektorining o'rni pasayish tendensiyasiga ega bo'lib bormoqda. 2022-yil yakunlariga ko'ra, ushbu sektorning jami ulgurji tovar aylanmasidagi ulushi 0,1 % ni tashkil etgan, ulgurji savdo aylanmasi 247 076,9 mlrd. so'mni tashkil etib, shu jumladan, nodavlat tasarrufga ega subyektlar tomonidan ulgurji savdo aylanmasi 246 917,6 mlrd. so'mni va davlat tasarrufiga ega korxonalar tomonidan 159,3 mlrd. so'mni tashkil etgan.

Xulosa va takliflar.

Kichik biznes maqomidagi xizmat ko'rsatish korxonasi qo'shilgan qiymat solig'i va foyda solig'i to'lab kelayotgan holda uning o'tgan yil yakunlari bo'yicha jami daromadi o'n milliard so'mdan oshmagan holda ham ularga soliq qarzi yuzaga kelgan sanadan e'tiboran bir oy ichida soliq organlariga soliqlarni bo'lib-bo'lib to'lash huquqi to'g'risida xabarnomani davlat soliq organiga yuborish sharti bilan soliq qarzini foizsiz bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini berish kichik biznes maqomidagi xizmat ko'rsatish korxonalariga ham soliq qarzini foizsiz bo'lib-bo'lib to'lash huquqidan samarali foydalanish orqali ularning moliyaviy imkoniyatlarini tiklab olishga sharoit yaratadi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

J.Pardayev Korxonalarini soliqqa tortish amaliyotini takomillashtirish (xizmat ko'rsatish korxonalarini misolida) (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent, 2024.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.